

PROF MS MAKHANYA, REKTOR EN VISEKANSELIER
UNIVERSITEIT VAN SUID-AFRIKA
OPENBARE TOESPRAAK OOR DIE TEMA “DIE BESTE ROETE NA ’N
VOORSPOEDIGE ZIMBABWE”
FUNKSIESAAL, KGORONG-GEBOU
18 NOVEMBER 2019

Die opbou tot die begrafnis van die voormalige leier van die Republiek van Zimbabwe, wyle president Robert Mugabe, het getoon hoe moeilik dit is om ’n land te herbou wat soveel verbrokkelde hoop dra – nie slegs vir sy eie inwoners nie, maar vir die hele vasteland.

Terwyl die hoofstroomkommentariaat se fokus hoofsaaklik op die verhoudings is wat Zimbabwe met die Weste het en moet herbou, behoort ons fokus breër as dit te wees.

Ons fokus behoort ’n Pan-Afrikaanse benadering te wees wat beïnvloed word deur die behoeftes van die mense van Zimbabwe, streeksintegrasie en die breër belange van die vasteland.

’n Edele doel soos om Zimbabwe te herbou moet noodwendig daarin veranker wees om mense te verenig en hulle ten opsigte van een gemeenskaplike doel byeen te bring. Ons sê dit omdat enige gesprek

oor die heropbou van Zimbabwe dikwels gepaard gaan met twis, met onbuigsame gesindhede aan albei kante van die debat.

Ten einde tot vandag se lesing by te dra, wil ek graag terugkyk op hoe Zimbabwe wasen wat daarvan geword het. So 'n oorsig kan ons help om die pad vorentoe te vind.

Die moderne geskiedenis van Zimbabwe kan in vier belangrike tydperke verdeel word, wat verder in veelvuldige episodes onderverdeel kan word. Ek sal dus na sommige van die lesse kyk wat ons uit hierdie tydperke kan put.

Die Tweede Chimurenga: 1964–1979

Die toestand van paniek wat die kabinet van die destydse Rhodesië as gevolg van die ineenstorting van koloniale heerskappy op die vasteland beleef het, het tot die Eensydige Verklaring van Onafhanklikheid in November 1965 onder Ian Smith gelei. Daardie gewigtige handeling het op sy beurt gelei tot die begin van die Tweede Chimurenga, of die nasionale bevrydingsoorlog.

Geïnspireer deur die Eerste Chimurenga van 1896 tot 1897 en sy leiers, Mbuya Nehanda, Mlimo, Sekuru Kaguvi en baie andere, het die Tweede Chimurenga sowel die ZANU (die Zimbabwe African National Union) en ZAPU (die Zimbabwe African People's Union) – en hul

onderskeie guerrillamagte, ZANLA en ZIPRA – na die voorste linie van 'n bevrydingsoorlog gebring.

Terwyl geleerdes se menings altyd daaroor verdeeld sal bly of hierdie volksweermagte inderdaad daarin geslaag het om die verdrukkende regimes van die verlede te laat oorgee, kan dit nie betwis word dat ons in Suid-Afrika geweldig inspirasie geput het uit die deursettingsvermoë van die Zimbabwiese vryheidsvegters nie. Die res, soos hulle sê, is geskiedenis.

Danksy die pogings van ZANLA en ZIPRA-vegters, die politieke werk wat hul moederliggame gedoen het, die stryd van werkers en mense op voetsoolvlak asook internasionale solidariteit, het die Rhodesiese regime en Brittanje uiteindelik tot die onderhandelings ingestem wat tot die geboorte van die Republiek van Zimbabwe in 1980 gelei het.

Dit was die eerste tydperk.

Nasiebou, ontwikkeling en onrus: 1980–2000

Die tweede tydperk, wat begin met die onafhanklikheid in 1980 en tot 2000 geduur het, is deur minstens drie eienskappe gekenmerk. Die eerste was die gedetermineerde nasiebouopogings wat die postkoloniale regering aangepak het.

Vanuit 'n wreedaardige verlede, wat ook stamgebondenheid aangemoedig het, het 'n vry Zimbabwe probeer om 'n identiteit te ontwikkel uit die chaos wat deur kolonialisme geskep is. Die pyn van die vryheidstryd het ook nie die land ongeskonde gelaat nie.

In sy 2009-nabetragting ondersoek Sabelo Ndlovu-Gatsheni of Zimbabwe daarin geslaag het om as 'n nasie te ontwikkel.¹ Die vraag wat dus ontstaan, is of die staat in postkoloniale Zimbabwe in staat was om 'n nasie te vestig. Hy skryf:

(Zimbabwe) is a complex mosaic of contending histories and memories, making it as much a reality as it is an idea – a construction not only moulded out of precolonial, colonial and nationalist pasts, but also out of global values of sovereignty, self-determination and territorial integrity. It is an idea born out of continuing synthesis of multilayered, overlapping and cross-pollinating historical genealogies, and contending nationalisms, as well as suppressed local and regional sovereignties.²

Vir Alois Mlambo maak die uitdagings waarmee Zimbabwe ná onafhanklikheid te kampe gehad het, insluitend – maar nie beperk tot nie – sy multi-etniese karakter, ras, die aard van die staat en die

---

¹ Ndlovu-Gatsheni, Sabelo (2009) *Do 'Zimbabweans' Exist? Trajectories of Nationalism, National Identity and Crisis in a Postcolonial State*. Benn, Peter Lang AG

² Ibid, p. 46

koppelvlak tussen politiek en die ekonomie, van die land 'n nasie wat nog moet word.³ Wat Ndlovu-Gatsheni en Mlambo betref, moet Zimbabwe dus steeds as 'n nasie opstaan.

Pogings om 'n nasie te bou is, aan die een kant, gefrustreer deur episodes van interne etniese geweld, waarvan die oorsprong en aard tot op hede 'n bron van twis bly.

Dit is nie my voorneme nie – en die bestek van my bondige bydrae laat my ook nie toe – om die spanning tussen ZANU en ZAPU ná die 1980-skikking te bestudeer nie, wat gedeeltelik tot die verlies van lewens in Matebeleland-Noord tussen 1983 en 1987 gelei het.

As gevolg van sy ontwikkelingsbaan is Zimbabwe nogtans deur baie Afrikalande met afguns bejeën, veral op die gebied van onderwys.

Terwyl daar debatte kan wees rakende die presiese syfers, dui 'n samevoeging van verskeie bronne dat Zimbabwe een van die hoogste geletterdheidsyfers onder volwassenes op die vasteland het. In 2014 het die Wêreldbank die syfer op 89% geskat.⁴

---

³ Mlambo, Alois S (2013) Becoming Zimbabwe or Becoming Zimbabweans: Identity, Nationalism and State-building, *Africa Spectrum*, Volume 48, Number 1, pp. 49–70

⁴ BBC (2018) Zimbabwe in 10 numbers, <https://www.bbc.com/news/world-africa-42013720>. Accessed on 15 November 2019

Hierdie indrukwekkende syfer kan toegeskryf word aan die massiewe investering in onderwys wat ná die 1980-skikking gedoen is. Dit is ongetwyfeld iets waaroor ons as 'n land kan leer. Ek sal later na hierdie punt terugkom.

In ooreenstemming met die verbeteringe in die geletterdheidsyfer, wat steeds voortduur, het die land 'n lewenskrachtige hoëronderwys- en navorsingsektor gevestig. Die Universiteit van Zimbabwe het uitgestyg tot by die prestige van ander Afrika-universiteite, soos Dar es Salaam in Tanzanië en Makerere in Uganda – nie soseer wat skenkings en pragtige geboue betref nie, maar met betrekking tot progressiewe programme wat aangebied is. 'n Aantal onafhanklike navorsingsorganisasies en uitgewerye het dit gekomplementeer.⁵

Weer eens was die prentjie nie 'rooskleurig' nie. Die grondkwessie het 'n uitdaging vir die postkoloniale regering gebly. Onvermoë om die grondvraagstuk op te los op 'n manier wat historiese onderwerping hanteer, ongelykheid en armoede verlig, en nasionale eenheid en voedselsekerheid versterk het, het gelei tot die groot ineenstorting wat in 2000 plaasgevind het.

Dit bring ons by die derde tydperk.

---

⁵ Some of these include the prestigious African Institute for Agrarian Studies, led by the respected Prof Sam Moyo; The Southern Africa Political Economy Series (SAPES), led by equally respected Ibbo Mandaza; Zimbabwe Publishing House; Mambo Press; and many others

Die grondvraagstuk, internasionale isolasie en die agteruitgang: 2000--017

In hul boek getiteld *Zimbabwe's Plunge: Exhausted Nationalism, Neoliberalism and the Search for Social Justice*, voer Patrick Bond en Masimba Manyanya aan dat die probleme wat in 2000 ontstaan het, direk teruggevoer kan word tot die bekendstelling van die Wêreldbank en IMF se Strukturele Aanpassingsprogramme in 1991.⁶

Die hoog aangeskrewe Zimbabwiese geleerde, Sam Moyo, het reeds gesaghebbend aangevoer dat die kernuitdaging van die grondhervormingsprogram sedert 1980 nog altyd die implementering daarvan deur die prisma van strukturele aanpassingsprogramme was.

7

Hierdie geleerdes en baie ander het ons oor die jare voorsien van 'n genuanseerde begrip van die Zimbabwiese vraagstuk; dit is anders as die narratiewe van die hoofstroommedia, wat die probleme van Zimbabwe verklein tot die tekortkomings van die politieke leierskap van wyle president Mugabe en ZANU-PF.

---

⁶ Bond, Patrick and Manyanya, Masimba (2003) *Zimbabwe's Plunge: Exhausted Nationalism, Neoliberalism and the Search for Social Justice*. Pietermaritzburg, University of KwaZulu-Natal Press

⁷ Moyo, Sam (2000) *Land Reform under Structural Adjustment in Zimbabwe: Land Use Change in the Mashonaland Province*. Uppsala, Nordiska Afrikainstitutet

Ten spyte van hierdie nuttige analyses moet ons erken dat die tydperk ná 2000 'n uitdaging vir Zimbabwe geword het. Sanksies deur Noord-Amerika en Europa het die ekonomie van die land tot op die afgrond van totale ineenstorting gedryf. Dit het daartoe gelei dat 'n aansienlike aantal Zimbabwiërs na ander lande geëmigreer het op soek na beter geleenthede.

Amptelike syfers dui aan dat 571 970 Zimbabwiërs teen 2013 in Suid-Afrika, die Verenigde Koninkryk, Malawi, Australië en Botswana gewoon het – in daardie volgorde wat getalle betref.⁸

Die drie belangrikste redes vir emigrasie is werksgeleenthede, studiedoeleindes en om asiel te soek. Dit dui op die haglike ekonomiese situasie as gevolg van hoofsaaklik sanksies. Dit dui ook aan dat die onderwysstelsel waarna ek voorheen verwys het, en wat een van die beste was, onder spanning verkeer.

Hierdie uitdagings het gelei tot die tydperk waarmee ons nou te make het, die vierde tydperk, wat op die bedanking van die voormalige president Mugabe en sy daaropvolgende dood gevolg het.

Post-Mugabe: Qua Vadis, Zimbabwe?

---

⁸ UN Migration and ZimStat (2018) *Migration in Zimbabwe: A Country Profile, 2010–2016*, http://www.zimstat.co.zw/sites/default/files/img/publications/Prices/MP_Zimbabwe_2018.pdf. Accessed on 15 November 2019

Die spanning weens die probleme waarmee die land te kampe gehad het, het gelei tot die bedanking van voormalige president Mugabe in November. Dit, en sy sterfte enkele maande later, het tot 'n oorgangsperiode gelei, nie soseer van die party aan bewind nie, maar van die heersende groep.

Op 'n akademiese vlak kan dit te vroeg vir ons wees om ingeligte menings uit te spreek oor die tydperk ná Mugabe en die vooruitsigte van die land. Wat ons wel kan doen, is om enkele van die uitdagings te noem wat die staat onder president Emmerson Mnangagwa moet oorweeg. Ek is egter huiwerig om dit te doen, omdat dit is wat ons Minister van Internasionale Betrekkinge en Samewerking, Minister Naledi Pandor, vandag hier met ons gaan deel. Ek gaan dus eerder fokus op dit wat ek as lesse vir ons beskou wat uit Zimbabwe voortvloei, vanaf die Tweede Chimurenga tot op hede.

Enkele lesse geleer

Daar is minstens vyf lesse wat na my mening uit die stryd om Zimbabwe geleer kan word.

Eerstens het die eenheid in doel tussen ZANU en ZAPU deur die jare van die Tweede Chimurenga verseker dat die Rhodesiese regering en Brittanje uiteindelik sou instem om na die onderhandelingsstafel te

kom. Ek beweer glad nie dat die twee partye altyd saamgestem het nie.

Wat ek beweer, is dat die vermoë om te fokus op die taak voorhande, wat die vryheidstryd was, insluitend gewapende stryd, belangrik was. Die totstandkoming van die Patriotiese Front tot by die onderhandelings by Lancaster House was ook belangrik.⁹ Dit het gelei tot die onderhandelde skikking wat tot die totstandkoming van die Republiek van Zimbabwe gelei het. Die hartseer kwessie was die verdeeldheid wat later sou volg, waarheen ek later sal terugkom.

Die tweede les wat ons geleer het, het gehandel oor die voordele wat ophoop wanneer 'n regering vasberade is om die lewens van sy burgers te verbeter. Die indrukwekkende investering in onderwys, wat nie net oor geld gegaan het nie (trouens, dit was minder oor geld), maar oor weldeurdagte strategieë, het gelei tot die hoë geletterdheidsyfer onder volwassenes wat Zimbabwe steeds het.

Die les vir ons is derhalwe om veerkragtige strategieë vir die verbetering van die gehalte van ons mense se lewens te ontwikkel.

---

⁹ ZANU, led by Robert Mugabe, and ZAPU, led by Joshua Nkomo, formed the Patriotic Front during the prosecution of the struggle and up to the negotiations at Lancaster House, London. The Lancaster House Agreement was reached in December 1979. ZAPU contested the 1980 general elections as the Patriotic Front, whereas ZANU contested them as ZANU-Patriotic Front. After years of tensions, ZANU absorbed ZAPU and became ZANU-PF. Joshua Nkomo died in 1999

Die derde les wat ons van Zimbabwe kan leer, handel oor die negatiewe reperfussies van die onvermoë of versuim om die griewe van burgers, veral die armes en werkersklas, te hanteer of daarop te reageer. Die stadige pas wat die Zimbabwiese regering gevolg het om die grondvraagstuk voor 2000 te hanteer, het gelei tot die negatiewe teenreaksie wat oorlogsveterane aangevoer het.

Dit is nie 'n maklike uitdaging wat ek vir die regering stel nie. Dit raak ons ook as die leierskap van hoër onderwys. Die stadige pas waarmee ons gereageer het op die oproepe vir die transformasie van ons universiteite het gedeeltelik gelei tot die *#RhodesMustFall*-beweging, waarop ons nie toereikend kon reageer nie. Dit is waarom ek onwrikbaar daarop gestaan het dat ons die institusionalisering van die Departement van Leierskap en Transformasie in my Kantoor moes versnel. Die doel is om te probeer om op gepaste en tersaaklike manier te reageer op die algemene griewe en die behoefte om hierdie instelling te transformeer.

Die vierde les wat ons uit die Zimbabwiese geskiedenis leer, is spesifiek oor die grondkwessie self. Ons leer hier dat die grondkwessie baie kompleks is. Dit vereis sorgvuldige hantering om mededingende – dog sterk verwoorde – belange te balanseer.

Dit is nie my doel om hierdie platform te gebruik om die regering 'n lesing te gee oor hoe om hierdie kwessie te hanteer wat nou op die nasie se agenda is nie. Wat ek wel wil voorstel, is dat die staat in elke stadium die nasie in sy vertroue moet neem en openlik moet wees oor die geleenthede en uitdagings wat daarmee gepaard gaan om die saak op te los.

Die vyfde en laaste les wat ons van Zimbabwe leer, handel oor die pyn wat die ineenstorting van nasionale eenheid tot gevolg het. Die verdeeldheid tussen ZANU en ZAPU wat vir 'n lang tyd bestaan het – en by tye volgens etniese groepering – totdat hulle saamgesmelt het om ZANU-PF te vorm, bly 'n klad op die geskiedenis van die wonderlike land Zimbabwe.

Daar bestaan geen twyfel nie dat die genesing wat in Zimbabwe moet plaasvind gedeeltelik sal wees om die samesmelting tussen die twee partye te konsolideer, met die voorneme dat nog 'n episode van die Matabeleland-Noord-moorde nooit weer gebeur nie.

Programdirekteur, dit is die tydperke en lesse wat die Zimbabwe van vandag gevorm het.

Ons voel geëerd deur die teenwoordigheid vandag van dr Naledi Pandor, die Minister van Internasionale Betrekkinge en Samewerking.

Minister Pandor sal haar sienings en die staat se sienings met ons deel oor hoe Zimbabwe van die negentien jaar van groot uitdagings kan herstel.

Ons hoop dat haar lesing, wat aangebied word onder die tema “*Die Beste Roete na ’n Voorspoedige Zimbabwe*”, ons sal help om Suid-Afrika se buitelandse beleid jeens en met betrekking tot Zimbabwe te verstaan.

Dr Pandor is meer as net die Minister van Internasionale Betrekkinge en Samewerking. Sy is ’n groot vriend van die Universiteit van Suid-Afrika. Baie van julle sal die wonderlike reis onthou wat ons saam met haar afgelê het, en die ondersteuning en kollegialiteit wat ons van haar ontvang het, toe sy die Minister van Hoër Onderwys en Opleiding was. Dr Pandor is dus nie ’n vreemdeling vir hierdie universiteit nie; sy is ’n vriend. Ek herinner u ook daaraan dat ons universiteit die hooflokaal, waar ons ons gradeplegtighede aanbied, die ZK Mathews-saal genoem het. Vir diegene wat nie weet nie; professor ZK Mathews was minister Pandor se oupa.

Minister, namens die Raad, Senaat, bestuur, personeel en studente van die Universiteit van Suid-Afrika, heet ek u welkom en nooi u uit om ons toe te spreek.